EENRUM

gemeentebeschrijving
regio Hogeland

Monumenten Inventarisatie Project provincie Groningen

colofon

uitgever : Provincie Groningen

samenstelling
en lay-out : H. van der Iest, sociaal-geograaf
J.T. Possel, kunsthistoricus
M. van der Werff, sociaal-geograaf
J.B. Wolters, stedebouwkundige

INLEIDING

De gemeentebeschrijving van Eenrum is ontstaan in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project (MIP). Dit project is geinitieerd door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en uitgevoerd door de provincies. Het heeft als doel een globaal overzicht te geven van de stedebouw en bouwkunst uit de periode 1850-1940. De inventarisatie is per provincie, gebiedsgewijs aangepakt. Voor de provincie Groningen waren dat de volgende gebieden: het Hogeland (inclusief de gemeente Slochteren), het Westerkwartier, het Oldambt, de Veenkoloniën en het Gorecht.

Om greep te krijgen op het inventarisatiegebied is de volgende methodiek ontwikkeld:
1 er is een regiobeschrijving gemaakt van elk van de hierboven genoemde gebieden, die een algemeen kader biedt voor de uitgevoerde inventarisaties;
2 in samenhang daarmee is per gemeente een gemeentebeschrijving opgesteld, die nader ingaat op de ontwikkelingen in die gemeente;
3 verder zijn door middel van veldwerk structuren en objecten uit de betreffende periode geinventariseerd. De inventarisatie heeft tevens als toetsing gediend van de regio- en gemeentebeschrijving.

In de gemeentebeschrijving van Eenrum wordt in het kort een beeld geschetst van de ontwikkelingsgeschiedenis van de gemeente tot 1940. De volgende aspecten komen hierbij aan de orde:

1 begrenzing en ligging van het gebied
2 ontstaansgeschiedenis
3 grondgebruik
4 infrastructuur
5 nederzettingsstructuur.

Na deze ontwikkelingsschets van de gemeente wordt tenslotte in hoofdstuk 6 doel en methodiek van het stedebouwkundig veldonderzoek en de inventarisatie van de bouwkunst weergegeven.

Bij de totstandkoming van deze gemeentebeschrijving en de inventarisatie hebben wij van de kant van de gemeente alle mogelijke medewerking ontvangen. Wij willen haar hiervoor hartelijk bedanken.

H. van der Iest
J.T. Possel
M. van der Werff
J.B. Wolters

Inhoudsopgave

GEMEENTEBESCHRIJVING EENRUM

1 Ligging.....1

2 Ontstaansgeschiedenis.....2
2.1 Geologische geschiedenis.....2
2.2 Bewoningsgeschiedenis.....2

3 Agrarisch grondgebruik.....4

4 Infrastructuur.....6
4.1 Landwegen.....6
4.2 Waterwegen.....6
4.3 Tram- en spoorwegen.....7
4.4 Overig vervoer.....7

5 Nederzettingsstructuur.....8
5.1 Algemeen.....8
5.2 Nederzettingsstructuur per dorp.....10
- Eenrum.....10
- Kaakhorn/Westernieland.....12
- Pieterburen.....13
5.3 Verspreide bebouwing.....14

INVENTARISATIE

6 Inventarisatie stedebouw en bouwkunst.....15
6.1 Stedebouwkundig veldonderzoek.....15
- Stedebouwkundige typologie Eenrum
6.2 Inventarisatie van de bouwkunst.....16

LITERATUURLIJST.....17

Pieterburenwad
Linthorst-Homanpolder
Gemeente Eenrum
Pieterburen
Kaakhorn
Westernieland
Wierhuizen
Broek
Oudedijk
Steenthuis
Oldenhuis
De Luit
Den Oever
Bewsen
Eenrumerstreek
Berum
Eenrum
Toorn
Aagstrl
Kt Greeden
Noorderdijk
Allard Kwastweg
De Slikken
Deikum
Oude Dijkster weg
Pieterburenstermeer
Oosterweg
Westernielenster
Molenweg
Oude Riet
Kanaal
BAFLO
KLOOSTERBUREN
LEENS
WINSUM
GEMEENTE EENRUM
0
1
2
5 KM

GEMEENTEBESCHRIJVING EENRUM

1 Ligging

De gemeente Eenrum ligt in het noordwesten van de provincie Groningen. Het gebied wordt in het noorden begrensd door de Waddenzee. In het zuiden liggen de gemeenten Leens en Winsum, in het oosten de gemeente Baflo en in het westen dc gemeente Kloosterburen. Het grondgebied van de gemeente beslaat 3883 ha, waaronder 663 ha. kwelderland.

In de gemeente liggen de dorpen Eenrum, Kaakhorn, Pieterburen en Westernieland. Kaakhorn en Westernieland zijn inmiddels aan elkaar gegroeid. De verspreide bebouwing bestaat o.a. uit het buurtschap Broek en uit groepjes boerderijen zoals Oudedijk en Wierhuizen. Daarnaast komen er verspreid boerderijen en arbeiderswoningen voor.

Na de gemeentelijke herindeling op 1 januari 1990 vormt Eenrum samen met de gemeenten Kloosterburen, Leens en Ulrum, de nieuwe gemeente Ulrum.

2 Ontstaansgeschiedenis

2.1 Geologische geschiedenis

Het gemeentelijk grondgebied ligt voor het grootste deel in de voormalige Hunzezeeboezem. Deze stroomgeul ontstond tijdens transgressiefasen (=overstromingsperioden) vanaf de derde eeuw na Chr. en verbond de langs de Hondsrug stromende Hunze met de Waddenzee. In de periode 850-1000 na Chr. werd tijdens een korte, maar hevige transgressiefase de Lauwerszee gevormd, waarbij de Hunze zich via het huidige Reitdiep westwaarts verplaatste. De Hunzezeeboezem nam hierdoor als afwateringsgebied in betekenis af en verzandde door de ontwikkeling van kwelderwallen (o.a. bij Broek, Pieterburen en Westernieland).

De Hunzezeeboezem is snel en gelijkmatig dichtgeslibd, waardoor een vrij vlak gebied is ontstaan. Dit gebied bestaat hoofdzakelijk uit kalkarme zeekleigrond die is samengesteld uit lichte zavel en klei.

Het aanslibben van het buitendijkse gebied heeft zich voortgezet, zodat dit in het algemeen iets hoger ligt dan het binnendijkse. De hoogte in het gemeentelijk grondgebied varieert van 0,2 meter +N.A.P. in het oude land tot 2,5 meter +N.A.P. in de inpolderingen. De wierde waarop het dorp Eenrum ligt, wijkt hiervan af. Deze heeft een hoogte van 5,6 meter +N.A.P.

2.2 Bewoningsgeschiedenis

De eerste bewoners in dit gebied vestigen zich waarschijnlijk nog voor het begin van de jaartelling op een kleine kwelderwal die tussen 500-50 voor Christus werd gevormd. Door de voortdurende overstromingen werden de bewoners genoodzaakt tot het ophogen van hun woonplaats, waardoor op de kwelderwal een wierde ontstond: Eenrum.

Tot omstreeks de twaalfde eeuw blijven de bewoners op de hogere delen wonen. Daarna worden de eerste primitieve dijken aangelegd en is het ook mogelijk om zich in de lagere delen van het gebied te vestigen. Eén van de eerste dijken is de Oude Dijk, een zeedijk die werd aangelegd langs de meest noordelijke kwelderwallen. Deze dijk omvatte de gehele Groningse noordkust en is nu grotendeels afgegraven. Kaakhorn bevindt zich op deze Oude Dijk. Pieterburen en Westernieland liggen net ten zuiden van de dijk op de kwelderwal en Broek ligt op een kwelderwal aan de Oude Dijksterweg; vermoedelijk bevond zich hier vroeger ook een dijk.

KWELDERWALLEN IN NOORDWEST GRONINGEN

INPOLDERINGEN IN NOORD GRONINGEN

In 1717 breken als gevolg van de Kerstvloed over de gehele kustlijn de dijken door. Deze worden hersteld en verzwaard, waarbij het tracé ten oosten van Wierhuizen meer naar het noorden wordt verlegd. Hierdoor worden de Uiterdijkse landen ingepolderd.

Oorspronkelijk geschiedde de afwatering in de gemeente via oude getijdegeulen in noordelijke richting. Door de bedijkingen en het opslibben van het buitendijkse gebied kon het water echter niet meer naar de Waddenzee worden afgevoerd en vond een omkering van de stroomrichting plaats. De afwatering gebeurt nu via het Broekstermaar, Eenrumermaar, Pieterbuurstermaar en Westernielandstermaar in zuidelijke richting. Deze maren monden alle in de Hoornse Vaart uit, die weer met het Reitdiep in verbinding staat.

3 Agrarisch grondgebruik

Kenmerkend voor het gebied het Hogeland, waarvan deze gemeente deel uitmaakt, zijn de diverse inpolderingen en de ontwikkelingen in de landbouw. Eén van deze ontwikkelingen is de omslag van gras- naar bouwland in de negentiende eeuw. Oorzaken hiervan waren o.a. de veepest, de verbetering van de waterbeheersing en de grote vraag naar akkerbouwprodukten.

AGRARISCH GRONDGEBRUIK GEMEENTE EENRUM

jaar	% akker-bouw	% gras-land	% tuin-bouw	tot. opp. cultuurgrond (ha)
1815	49,4	50,6		2504,81
1833	87,0	11,5	1,5	2517,65
1862	87,5	12,5		2371,61
1885	89,3	9,0	1,6	2499,99
1930	90,3	8,0	1,7	2634,78

bron: E.W. Hofstee (1985)

Tussen 1815 en 1833 is er in de gemeente Eenrum sprake van een sterke omslag van gras- naar bouwland. Het percentage akkerbouwgrond stijgt in deze periode met bijna veertig procent. In tegenstelling tot omliggende gemeenten blijft de omvang van het akkerbouwareaal nog tot 1930 toenemen. Het hoge percentage akkerbouwgrond is o.a. te verklaren door de bodemgesteldheid van Eenrum: de jonge zeekleigrond waaruit de gemeente bestaat is voor akkerbouw erg geschikt.

Het aanslibben van het buitendijkse kwelderland heeft geleid tot verschillende inpolderingen en bedijkingen. Enkele van deze dijken zijn nog zichtbaar in het landschap. Andere, zoals de Oude Dijk, zijn alleen te herkennen aan het verschil in perceelstructuur (zuidkant blokverkaveling, noordkant opstrekkende heerdenverkaveling) en aan de ligging van de boerderijen aan de landkant van de dijk. Tussen 1718 en 1946 hebben in de gemeente Eenrum de volgende inpolderingen plaatsgevonden:

- 1718 Uiterdijken (Middendijk)
- 1811 Noordpolder (Noorderdijk)
- 1872 Negenboerdenpolder (zeedijk)
- 1946 Linthorst Homanpolder (zeedijk)

In de ingepolderde gebieden was sprake van een opstrekkende heerdenverkaveling. Deze verkaveling was gebaseerd op het recht van opstrek: alle land dat aan het land van een boer aanslibde, werd eigendom van deze boer. In het midden van de gemeente kwam een onregelmatige blokverkaveling voor die bepaald werd door de ligging van de maren en oude dijken. Op de kwelderwal rondom Eenrum was sprake van een regelmatige blokverkaveling binnen het radiale wegenpatroon.

Door de ruilverkaveling Marnegebied (1985) zijn er veranderingen in dit verkavelingspatroon gebracht.

4 Infrastructuur

4.1 Landwegen

De wegenstructuur in de gemeente Eenrum wordt bepaald door:

- de aanwezigheid van kwelderwallen
- de aanwezigheid van dijken
- de ligging van de dorpen
- boerderijen die verspreid voorkomen.

Rond 1850 zijn er nog maar weinig wegen in de gemeente verhard. Slechts de weg van het dorp Eenrum richting Mensingeweer die aansluit op de verharde trekwegen langs het Mensingeweersterloopdiep, en de wegen in de bebouwde kom van Pieterburen en Westernieland zijn verhard.

In de periode tot 1900 vindt er een sterke uitbreiding van het verharde wegennet plaats. Alle dorpen zijn dan via een verharde weg bereikbaar. Vanuit Eenrum wordt de weg richting Wehe-den Hoorn begrind. Tevens vindt er verharding plaats van de toegangswegen naar verspreid liggende boerderijen.

Tussen 1900 en 1940 treden er weinig veranderingen op. In deze periode wordt nog de weg van Eenrum richting Baflo verhard en een enkele weg naar een boerderij.

4.2 Waterwegen

De waterwegen zijn tot de twintigste eeuw erg belangrijk voor de gemeente Eenrum geweest. Met uitzondering van Kaakhorn liggen alle dorpen en het buurtschap Broek aan het water en hadden een haventje. De waterwegen dienden zowel voor het personen- en goederenvervoer als voor de afwatering van het gebied. In de gemeente komen de volgende waterwegen voor:

- Broekstermaar (natuurlijk)
- Eenrumermaar (natuurlijk)
- Hoornse Vaart (gegraven)
- Kanaal Baflo-Mensingeweer (natuurlijk; later gekanaliseerd)
- Noordpolderkanaal (gegraven)
- Pieterbuurstermaar (natuurlijk)
- Westernielandstermaar (natuurlijk)

±1850

±1900

±1940

GEMEENTEGRENS
VERHARDE WEG
WATERWEG
SPOORWEG
ZEE

GEMEENTE
EENRUM

0 1 2 3 4 5KM

Het Kanaal Baflo-Mensingeweer is van oorsprong een natuurlijke waterloop (Baaiemer of Kromme tocht), die later vergraven is. Het kanaal vormt in het zuiden de natuurlijke grens met de gemeente Winsum.

Het Noordpolderkanaal (ten noordoosten van Westernieland) werd zowel voor de afwatering als voor het vervoer van landbouwprodukten gegraven. Tegenwoordig dient het enkel voor de afwatering van de polders die ten noorden van de Oude Dijk liggen.

4.3 Tram- en spoorwegen

Het vervoer over water krijgt rond de eeuwwisseling grote concurrentie van het vervoer over land. Tussen 1897 en 1922 exploiteert de Tramweg Maatschappij Winsum-Ulrum de paardetram van Winsum naar Ulrum. Het traject loopt van Winsum via Mensingeweer-Wehe-den Hoorn-Leens naar Ulrum. Het dorp Eenrum staat via een verharde weg in verbinding met deze tramlijn.

Op 1 april 1922 wordt de spoorlijn Winsum-Zoutkamp, die door de Groninger Locaal Spoorwegmaatschappij was aangelegd, geopend. Naast Wehe-den Hoorn, Leens en Ulrum krijgt ook Eenrum een halteplaats. Het spoor wordt voornamelijk gebruikt voor het vervoer van vlas en suikerbieten. In 1938 wordt de spoorlijn gesloten voor personenvervoer en in 1942 gaat het spoor ook voor goederenvervoer definitief dicht. Het station van Eenrum in het zuiden van het dorp is inmiddels geheel verdwenen. In het Kanaal Baflo-Mensingeweer (aan het Ernstheemsterpad) is nog een restant van een spoorbrug van deze spoorlijn te vinden.

4.4 Overig vervoer

Vanaf het eind van de negentiende eeuw zorgen boderijders met de hondekar of paard en wagen en later met vrachtwagen voor een deel van het goederenvervoer. Men kan aan de boderijders bestellingen opgeven die dan uit de stad Groningen worden gehaald en aan huis worden afgeleverd. In 1935 rijden er boderijders uit Eenrum en Pieterburen naar de stad.

5 Nederzettingsstructuur

5.1 Algemeen

De gemeente bestaat uit een aantal dorpen en verspreide bebouwing. De dorpen komen in de volgende paragraaf aan de orde en de verspreide bebouwing in paragraaf 5.3. In deze paragraaf wordt een beeld geschetst van de ontwikkeling van de bevolkings- en woningaantallen.

inwoners in de gemeente Eenrum

jaar	1859	1869	1879	1889	1899	1930	1947	1987
aantal	2518	2733	3001	2855	2725	2546	2778	2454

woningen in de gemeente Eenrum

jaar	1859	1899	1930	1947	1987
aantal	388	615	671	715	968

Uit de tabel blijkt dat tussen 1859 en 1879 het aantal inwoners stijgt van 2518 naar 3001, een toename van 483 personen (gemiddeld 24 per jaar). Van 1879 tot 1930 daalt het inwonertal. Reden hiervan is o.a. de afnemende werkgelegenheid in de landbouw als gevolg van de eerste landbouwcrisis rond 1885, schaalvergroting en mechanisatie. Tussen 1930 en 1947 treedt er een herstel op: er komen in zeventien jaar 232 mensen bij, een stijging van gemiddeld ruim 13 per jaar. Daarna neemt tot 1987 het aantal inwoners af.

De uitbreiding van de woningvoorraad vertoont het volgende beeld: tussen 1859 en 1899 vindt er een toename plaats van 227 woningen, een stijging van bijna zes woningen per jaar. De woningbezetting daalt van 6,5 personen per woning in 1859 naar 4,4 in 1899. Tussen 1899-1947 worden er 100 woningen bijgebouwd. In de periode 1947-1987 komen er nog eens 253 panden bij. De woningbezetting daalt in 1930 tot 3,8 personen per woning en blijft dan stabiel tot 1947. Door de daling van het aantal inwoners en de uitbreiding van de woningvoorraad wonen er in 1987 gemiddeld 2,5 personen in één woning.

5.2 Nederzettingstructuur per dorp

Eenrum

Eenrum is het oudste dorp en tevens hoofddorp van de gemeente. Het bevindt zich op een kleine kwelderwal tussen de meer oostelijk op een langgerekte kwelderwal gelegen dorpenrij Winsum-Baflo-Warffum-Usquert en de voormalige Hunzezeeboezem. Het dorp is ontstaan als een agrarische nederzetting aan het Eenrumermaar. In het westen van het dorp is een haventje. Op het midden van de wierde bevindt zich de kerk. De wierde heeft een ringweg, van waaruit een radiair patroon van uitvalswegen het omliggend gebied toegankelijk maakt. In het dorp bevinden zich diverse winkels en café's.

Eenrum kan op grond van de plattegrondkenmerken aangemerkt worden als een mengvorm tussen een radiale en een blokvormige wierde. Mogelijk is de wierde, met van oorsprong een radiale verkaveling, na wateroverlast door de bewoners verlaten. Bij hernieuwde bebouwing is de wierde grotendeels blokvormig verkaveld. Deze dorpsstructuur heeft, in samenhang met de deels historische bebouwing en de grotendeels vrije ligging van de wierde in het open land, ertoe geleid dat de kom van Eenrum als beschermd dorpsgezicht is aangewezen (de procedure is nog niet volledig afgerond).

Voor 1850

Voor 1850 is er sprake van een compacte aaneengesloten bebouwing die de structuur van de wierde volgt (zie kaart 'Gebieden', 1*). Het noordoostelijk en zuidoostelijk deel van de wierde zijn dan nog onbebouwd. In de 18de en 19de eeuw worden in het noordwesten aan de uitvalsweg richting Pieterburen (de Molenstraat) drie pel- en korenmolens gebouwd, waarvan er nu nog één over is ("de Lelie" uit 1862).

1850-1900

Tussen 1850 en 1900 vindt er vooral uitbreiding plaats langs de uitvalswegen. De woningen worden vrijstaand op ruime kavels gebouwd. In het zuiden van het dorp worden huizen geplaatst aan de Hereweg, de weg richting Mensingeweer (zie kaart 'Gebieden', 2*): voornamelijk symmetrische woningen voor de gegoede burgerij. In 1873 wordt aan de Hereweg een school gebouwd (inmiddels gesloopt en vervangen door parkeerterrein).

±1850

±1900

±1940

PIETERBUREN
molen de lelie
haven
gemeentehuis
n.h.kerk
EENRUMMERMAAR
voormalige spoorlijn
WEHE DEN HOORN
voormalig station
GEBIEDEN
MENSINGEWEER
EENRUM

De grootste uitbreiding vindt echter aan de Molenstraat, de weg ten noorden van de haven, plaats. Hier is behalve de molens en een enkele winkel of café, een mengeling van arbeiderswoningen, boerderijen en rentenierswoningen te vinden. Verder worden er enkele eenvoudige woningen aan het Eenrumermaar bij het haventje neergezet en wordt een aanvang gemaakt met de invulling van de Raadhuisstraat.

1900-1940

Tussen 1900 en 1940 breidt Eenrum zich vooral zuidwestwaarts uit. Aan de weg naar Mensingeweer, de Mensingeweersterweg, verrijzen eind jaren 10 een aantal fraaie villa's (zie kaart 'Gebieden', 3). Ongeveer tegelijkertijd wordt er aan de Raadhuisstraat gebouwd. Aan het eind van deze straat komen een armenhuis en een aantal arbeiderswoningen (deels woningwet) te staan. Dit type bebouwing vindt in de jaren twintig en dertig zijn vervolg aan de Burg. Wiersumstraat en de Tuinbouwstraat (zie kaart 'Gebieden, 4). In de jaren dertig wordt de Raadhuisstraat verder ingevuld met enkele winkels en een gemeentehuis met burgemeesterswoning. Het oude gemeentehuis aan de Hoogstraat verliest hiermee zijn functie en wordt woonhuis.

In 1922 krijgt Eenrum een station aan de spoorlijn Winsum-Zoutkamp. Aan de weg richting station, de huidige Burg. Wiersumstraat, verrijzen begin jaren twintig een aantal middenstandswoningen en een paar winkels. En aan de Plantsoenstraat, de weg die zich van de Burg. Wiersumstraat afsplitst richting Hereweg, worden enkele kleine villa's gebouwd. In het uitbreidingsplan uit 1931 wordt het gebied rond de 'driehoek' (daar waar de Plantsoenstraat en de Burg. Wiersumstraat samenkomen) aangemerkt als villaterrein. Dit gebied wordt in de jaren daarop daadwerkelijk met villabebouwing ingevuld (zie kaart 'Gebieden', 5). Ook wordt een speelveld (sportveld) aangelegd achter de Raadhuisstraat en de Burg. Wiersumstraat.

In 1938 wordt een prijsvraag uitgeschreven voor een ontwerp van een pastorie voor de Ned. Herv. Gemeente. Het winnende ontwerp is van architect K.G. Olsmeijer uit Winsum. De pastorie krijgt een plaats ten westen van de kerk, fraai gelegen op de wierde (zie kaart 'Gebieden', 1).

* onder 'Gebieden' worden verstaan die plekken in het dorp die de aandacht verdienen omdat de bebouwing er overeenkomst vertoont qua ouderdom en/of type en/of architectonische kenmerken. Een uitzondering hierop vormt 'Gebied 1' dat de oude kern aangeeft.

Kaakhorn/Westernieland

Het dorp **Kaakhorn** bevindt zich op de Oude Dijk. Het eraan vastgegroeide **Westernieland** ligt net ten zuiden van de (inmiddels afgegraven) dijk. Beide dorpen zijn streekdorpen, die zijn ontstaan na de aanleg van de dijk in de twaalfde eeuw. Ze bestaan voornamelijk uit arbeiderswoningen. Westernieland ligt aan het Westernielandstermaar en had een molen (nu verdwenen).

1850-1900

Tussen 1850 en 1900 breidt de woningvoorraad van beide dorpen zich met circa 40 panden uit (voornamelijk arbeiderswoningen), een verdubbeling van het aantal tot 1850. In deze periode wordt tussen beide dorpen een gezamenlijk kerkhof aangelegd. In Westernieland wordt rond de eeuwwisseling de oude school vervangen door een nieuwe met woning voor de hoofdmeester. Deze school is nu in gebruik als dorpshuis.

1900-1940

Tussen 1900 en 1940 komen er nog enkele woningen (o.a. arbeiderswoningen) en boerderijen bij. In Westernieland vindt de verdichting vooral naar het westen toe plaats. In Kaakhorn worden de huizen voornamelijk rond de kruising Kaakhornsterweg-Schaapweg neergezet.

±1850

±1940

KAAKHORN
WESTERNIELAND

0 500M

Pieterburen

Het streekdorp **Pieterburen** is ontstaan ten zuiden van de Oude Dijk op een kwelderwal. Het dorp ligt aan het Pieterbuurstermaar en heeft in het oosten een haventje en een graanmolen ("De Vier Winden" uit 1846). In het midden van het dorp staat de Nederlands Hervormde Kerk uit ca. 1400. Naast een aantal winkels bevinden zich in het dorp o.a. een timmerwerkplaats, een dorpshuis en een hotel-café-restaurant.

Voor 1850

Voor 1850 bestaat het dorp uit enkele verspreide boerderijen langs de oost-west lopende Hoofdstraat en verder uit kleine concentraties woningen bij het haventje en de kerk.

1850-1900

Tussen 1850-1900 wordt het aantal woningen sterk uitgebreid (o.a burgerwoningen). Er doet zich voornamelijk een verdichting voor. In 1867 komt er een school aan de Hoofdstraat (nu bezoekerscentrum en dorpssoos) en in 1873 een Gereformeerde kerk met pastorie. In het noorden wordt aan de weg naar Oudedijk een groepje arbeiderswoningen gerealiseerd.

1900-1940

Tussen 1900-1940 vindt naast verdichting ook uitbreiding plaats. In het westen worden in de jaren 30 langs één kant van de Wierhuisterweg woningen met behulp van de landarbeiderswet gebouwd.

±1850

±1940

5.3 Verspreide bebouwing

De verspreide bebouwing bestaat uit boerderijen en arbeiderswoningen. In het noorden van de gemeente is o.a. de aanleg van de Oude Dijk bepalend geweest voor de aanwezigheid van groepjes boerderijen zoals Oudedijk en Wierhuizen. Rondom het wierdedorp Eenrum zijn op de rand van de kwelderwal boerderijen gebouwd zoals Berum, Den Oever en Hander.

Aan het Broekstermaar ligt op een kleine kwelderwal het buurtschap Broek. Dit bestaat uit enkele boerderijen, verdicht met rijtjes arbeiderswoningen. Deze boerderijen in het oude deel van de gemeente zijn bijna allemaal voor 1850 gebouwd.

Langs de nieuwe dijken van de inpolderingen zijn eveneens boerderijen gebouwd zoals Nieuw Addingaheerd, De Slikken en Deikum en enkele arbeiderswoningen. Deze zijn alle van na 1850.

6 Inventarisatie stedebouw en bouwkunst

De inventarisatie van stedebouw en bouwkunst heeft als doel inzicht te krijgen in de stedebouwkundige ontwikkelingen die binnen de gemeente hebben plaatsgevonden en in wat er aan waardevolle structuren, complexen en objecten bewaard is gebleven.

De inventarisatie bestaat uit een stedebouwkundig veldonderzoek en een inventarisatie van de bouwkunst.

6.1 **Stedebouwkundig veldonderzoek**

Door middel van een stedebouwkundig veldonderzoek worden de globale bevindingen over de ontwikkelingen binnen de verschillende kernen in de gemeente geverifieerd. Wanneer er in een nederzetting in de periode 1850-1940 een noemenswaardige ruimtelijke ontwikkeling heeft plaatsgevonden wordt deze op basis van een stedebouwkundige typologie in kaart gebracht. De stedebouwkundige typologie kent een hoofdindeling naar oorspronkelijke functie en ruimtelijke opbouw. Ze onderscheidt de volgende gebieden:

1 stedelijk ingerichte gebieden
1.1 algemeen (functie: gemengd of wonen)
1.2 stedelijke villagebieden (functie: wonen)

2 niet-stedelijk ingerichte gebieden
2.1 algemeen (functie: gemengd of wonen)
2.2 tuinwijkachtige ontwikkelingen (functie: wonen)
2.3 villagebieden (functie: wonen)

3 gebieden zonder woonfunctie
3.1 industriegebieden (functie: industrie/bedrijvigheid/handel/verkeer)
3.2 groene gebieden (functie: openluchtrecreatie, begraafplaatsen etc.)

andere aanduidingen:
-lineaire ontwikkelingen (functie: gemengd of wonen)
-bestaande kern voor 1850
-gereconstrueerd gebied
-hoofdinfrastructuur

In de gemeente Eenrum heeft alleen in het dorp Eenrum een vermeldenswaardige uitbreiding plaatsgevonden (zie hoofdstuk 5.2, kaart 'Gebieden' bij Eenrum). De stedebouwkundige typologie is op de volgende pagina in kaart gebracht.

Bij de rest van de dorpen in de gemeente is een stedebouwkundige typologie achterwege gelaten omdat daar slechts sprake is van verdichting langs het in 1850 al aanwezige stratenpatroon en/of uitbreiding langs bestaande (doorgaande) wegen.

STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

Niet stedelijk algemeen

Groene gebieden (1 speelveld 2 begraafplaats)

Lineaire ontwikkeling
Hoofdweg
Waterweg
Spoorlijn (tot 1942)
Bestaande kern voor 1850
Beschermd dorpsgezicht

EENRUM

0 100 250M

6.2 Inventarisatie van de bouwkunst

De inventarisatie van de bouwkunst heeft als doel de (meest) kenmerkende objecten en complexen voor de ruimtelijke, functionele en architectuur-historische ontwikkelingen in de periode 1850-1940 vast te leggen. Essentieel voor de inventarisatie is dat ze `breed' wordt uitgevoerd. Omdat er in de periode 1850-1940 erg veel gebouwd is heeft de Rijksdienst voor Monumentenzorg als uitgangspunt geformuleerd dat er bij de selectie van objecten/complexen sprake moet zijn van een "herkenbare mate van representativiteit voor de cultuurhistorische ontwikkelingen van de betreffende bouwperiode in de ruimste zin van het woord".

Om het wat overzichtelijker te maken is voor de inventarisatie in de provincie Groningen een onderscheid gemaakt tussen twee categorieën objecten/complexen:

1 die objecten/complexen die een sociaal, economisch of cultuur-historisch belang vertegenwoordigen. Binnen deze categorie vallen objecten/complexen als fabrieken, scholen, kerken, bruggen, boerderijen etc.

2 die objecten die een representatief beeld geven van de woonbebouwing in de verschillende gemeenten.
Daarnaast kan er bij beide categorieën sprake zijn van een extra, de architectonische kwaliteit betreffende, waardering.

Als algemene regel bij de selectie van deze twee categorieën bouwwerken geldt dat ze **gaaf** moeten zijn.
Dat wil zeggen, er mogen aan het bouwwerk geen ingrepen hebben plaatsgevonden die het in zijn grondvorm hebben aangetast. (Gaaf betekent dus niet per se: goed onderhouden.) Er zijn natuurlijk uitzonderingen op de regel. Het gaat dan om voorbeelden van objecten/complexen die zeer schaars zijn in de provincie als geheel of in de gemeenten afzonderlijk. Bij dergelijke voorbeelden wordt het criterium gaafheid vervangen door dat van schaarsheid/zeldzaamheid.

Op de volgende pagina staat een kaart waarop alle in deze gemeente geinventariseerde objecten met een stip zijn aangegeven.

De resultaten van de objectinventarisatie zijn verzameld in een aparte bijlage (Inventarisatie van de Bouwkunst), waarin zijn opgenomen een volledige uitdraai van de inventarisatieformulieren, een afbeelding van alle geinventariseerde objecten en een lijst met adressen van de panden.

GEINVENTARISEERDE OBJECTEN

EENRUM

0 100 250M

GEINVENTARISEERDE OBJECTEN

KAAKHORN
WESTERNIELAND

0 100 200 350M

GEINVENTARISEERDE OBJECTEN

GEINVENTARISEERDE BOERDERIJEN

Literatuurlijst

- Beschermde stads- en dorpsgezichten. Eenrum, gemeente Eenrum. Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Zeist, 1987.

- Boer Sap, S. de, Spoorwegen in Groningen. Stad en Lande Historische Reeks. Utrecht, 1987.

- Dorpen in Groningen. Provinciale Planologische Dienst Groningen, 1987.

- Hartsema, D. en Mollema, W. Met de boderijders naar Groningen. Bedum, 1987.

- Hofstee, E.W., Groningen van grasland naar bouwland 1750-1930. Wageningen, 1985.

- Integraal Structuurplan Noorden des Lands. Deelrapport 15: Marne en Reitdiepdal. Provinciale Planologische Dienst Groningen, 1982.

- Olthoff, T., Trams en tramlijnen, de paardetrams in noord en oost Nederland. Rotterdam, 1976.

- Provinciale almanak voor Groningen 1985.

- Raamplan waterwegen provincie Groningen. Provinciale Planologische Dienst Groningen, 1978.

kaarten:

- Gemeente atlas van de provincie Groningen 1867. Kuyper, J., Leeuwarden-Hugo Suringar.

- Kaart van alle bevaarbare vaarten en kanalen in de provincie Groningen. Kater, J., Provinciale Waterstaat Groningen.

- Topografische kaart 1853, 1:50000

- Topografische kaart 1905-1907, 1:25000.

- Topografische kaart 1933, 1:25000.

- Topografische kaart 1944, Engelse luchtverkenning.